

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پردیس نمین

گروه زبان و ادبیات فارسی

تحلیل بلاغی قصیده‌ی بردیّه‌ی امام محمد بوسیری و برده‌ی بانث سعاد کعب بن زهیر با اشاره
به مضامین مشترک آن‌ها در شعر فارسی سبک عراقی تا قرن نهم

استاد راهنما:

دکتر احسان شفیقی

استاد مشاور:

دکتر شکراله پورالخاص

توسط:

مهناز نظامی

مهر- 1389

تحلیل بلاغی قصیده‌ی بردبته‌ی امام محمد بوسیری و برده‌ی بانث سعاد کعب بن زهیر با اشاره به
مضامین مشترک آن‌ها در شعر فارسی سبک عراقی تا قرن نهم

توسط:

مهناز نظامی عنبران

پایان‌نامه برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه محقق اردبیلی

اردبیل - ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته‌ی پایان‌نامه با درجه‌ی :.....

دکتر احسان شفیقی (استاد راهنما و رئیس کمیته) .....

دکتر رامین محرمی (داور داخلی) .....

دکتر احمد نورمند (داور خارجی) .....

دکتر شکراله پورالخاص (استاد مشاور) .....

تقدیم

به

روان پاک پدرم

و

آنان که در شب‌های تنهایی و رنجوری با

من حدیث عشق می‌خواندند و بر برج صداقت

دایره‌ی امیدواریم را ترسیم کردند.

سپاس‌گزاری:

اینک که با الطاف و عنایات خداوندی مراحل تحقیق و تدوین این پایان‌نامه به پایان آمد به حکم حق‌شناسی بر خود لازم دانستم از زحمات بی‌دریغ و صمیمانه‌ی استاد بزرگوارم دکتر **احسان شفیقی** که به عنوان استاد راهنما با تلاش فراوان مرا در انجام این تحقیق یاری کردند، تشکر و قدردانی نمایم چون بدون مساعدت و راهنمایی‌های دلسوزانه‌ی ایشان امکان انجام این تحقیق میسر نبود و هم‌چنین از استاد گرانقدر و فاضلم دکتر **شکراله پورالخاص** که زحمت مشاوره‌ی این پژوهش را تقبل کردند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

نام خانوادگی دانشجو: نظامی عنبران	نام: مهناز
<p>عنوان پایان نامه: تحلیل بلاغی قصیده‌ی برده‌ی امام محمدبوصیری و برده‌ی بان‌ت سعاد کعب بن زهیر با اشاره به مضامین مشترک آن‌ها در شعر فارسی سبک عراقی تا قرن نهم هجری"</p>	
<p>استاد راهنما: دکتر احسان شفیقی استاد مشاور: دکتر شکراله پورالخاص</p>	
<p>مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: زبان و ادبیات فارسی گرایش: دانشگاه: محقق اردبیلی</p>	
<p>دانشکده: ادبیات و علوم انسانی پردیس نمین تاریخ فارغ‌التحصیلی: 1389 تعداد صفحه: 262</p>	
<p>کلید واژه‌ها: ادبیات تطبیقی، بینامتنیت، قصیده‌ی بان‌ت سعاد، بردیه، بلاغت، مضامین مشترک.</p>	
<p>حوزه‌ی پژوهش تطبیقی میان ادبیات عربی و ادبیات فارسی بسیار گسترده است چرا که به دلیل تأثیر و تأثر فراوانی که بین این دو جریان صورت گرفته شدیداً با هم آمیخته و ممزوج شده‌اند. بر همین اساس جست‌وجوی مضامین مشترک بین آن‌ها، به ویژه در زمینه‌ی اشعاری که در مدح رسول اکرم (ص) سروده شده‌اند، بی‌نتیجه نخواهد بود «به ویژه» که فرهنگ اسلامی نیز بر این دو ادب سایه افکنده است. در این پایان‌نامه که در چهار فصل تدوین شده، به کشف مضامین مشترک بین دو قصیده‌ی معروف «بان‌ت سعاد» از کعب بن زهیر و «بردیة» از محمد بوصیری با اشعار فارسی سبک عراقی تا پایان قرن نهم پرداخته شده است. در فصل اول به کلیاتی درباره‌ی ادبیات تطبیقی، هدف و ضرورت تحقیق، پیشینه‌ی تحقیق و روش اجرای طرح پرداخته‌ایم. در فصل دوم در بررسی اجمالی ادبیات تطبیقی با توجه به تعاریف بیان شده، تلاش بر آن بوده که تعریفی جامع و مانع از آن ارائه شود. و سپس مباحثی در زمینه‌ی بینامتنیت و تبیین مفهوم آن آورده شده‌است. در ادامه‌ی این فصل نیز به بررسی اجمالی تأثیر پذیری ادب فارسی از ادب عربی پرداخته و پس از آن سیر تحوّل تاریخی مداخل نبوی در ادبیات عرب را بررسی کرده‌ایم. پایان این فصل نیز به معرفی سراینده‌گان دو قصیده‌ی فوق اختصاص یافته است. در فصل سوم نیز بعد از ذکر نکات برجسته‌ی بلاغی هر بیت، ابیاتی را که دارای مضمون مشترکند، از اشعار فارسی استخراج و در ذیل آن بیت آورده شده است. فصل چهارم نیز شامل نتیجه‌گیری و پیشنهادهاست.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اوّل – کلیّات
2.....	1-1-1 مقدمه .....
4.....	2-1-2 تعریف مسأله و فرضیات .....
8.....	3-1-3 هدف و ضرورت تحقیق .....
9.....	4-1-4 پیشینه‌ی تحقیق .....
10.....	5-1-5 روش اجرای تحقیق .....
	فصل دوّم – مبانی نظری تحقیق
13.....	1-2-1 ادبیات تطبیقی .....
13.....	1-1-2-1 تعریف و موضوع ادبیات تطبیقی .....
17.....	2-1-2-2 خاستگاه و تاریخ پیدایش ادبیات تطبیقی .....
18.....	3-1-2-3 عوامل جهانی شدن و گسترش ادبیات تطبیقی .....
19.....	1-3-1-2-1 عوامل کلی .....
20.....	2-3-1-2-2 عوامل خاصّ .....
20.....	1-2-3-1-2-1 کتاب .....
20.....	2-2-3-1-2-2 بزرگان ادب: مترجمان و رابطه‌ها .....
21.....	3-2-3-1-2-3 جمعیت‌ها و انجمن‌های ادبی .....
21.....	4-1-2-4 اهمیت ادبیات تطبیقی .....
22.....	2-2 بینامتنیت .....

- 22..... 1-2-2 تبیین و توضیح مفهوم بینامتنیت
- 23..... 2-2-2 خاستگاه بینامتنیت
- 23..... 3-2-2 زبان و نشانه از دیدگاه سوسور
- 25..... 4-2-2 کلام اجتماعی باختین
- 26..... 5-2-2 از مکالمه‌گرایی به سوی بینامتنیت
- 31..... 3-2 بررسی اجمالی تأثیرپذیری آثار شاعران فارسی زبان از ادب عربی
- 33..... 1-3-2 قصیده
- 34..... 2-3-2 غزل
- 35..... 3-3-2 مثنوی
- 36..... 4-2 سیر تحول تاریخی مدایح نبوی
- 50..... 5-2 کعب بن زهیر و قصیده‌ی بان‌ت سعاد
- 50..... 1-5-2 زندگی کعب
- 51..... 2-5-2 آثار کعب
- 53..... 3-5-2 هنر شاعری کعب بن زهیر
- 55..... 6-2 بوصیری
- 55..... 1-6-2 اوضاع اجتماعی دوران حیات بوصیری
- 55..... 2-6-2 ویژگی‌های شعر این دوره
- 56..... 3-6-2 زندگی بوصیری
- 56..... 4-6-2 شعر او
- 58..... 5-6-2 قصیده‌ی برده
- 63..... 7-2 نقد بلاغی

فصل سوم - بحث و بررسی

- 3-1 بخش اول بررسی قصیده‌ی برده بوصیری 65
- 3-1-1 در نسیب نبوی 65
- 3-1-2 در تحذیر از هوای نفس 78
- 3-1-3 در مدح نبی اکرم (ص) 95
- 3-1-4 در ولادت رسول اکرم (ص) 124
- 3-1-5 در بیان معجزات رسول اکرم (ص) 136
- 3-1-6 در بیان عظمت قرآن 151
- 3-1-7 در بیان معراج رسول اکرم (ص) 165
- 3-1-8 در بیان غزوات حضرت رسول (ص) و شجاعت‌های اصحاب رسول 176
- 3-1-9 در توسل به نبی اکرم (ص) و طلب شفاعت 192
- 3-1-10 در مناجات و عرض حاجات 202
- 3-2 بخش دوم بررسی قصیده‌ی بانث سعاد 211
- 3-2-1 مقدمه‌ای در تغزل به سبک شاعران قدیم 211
- 3-2-2 وصف ناقه‌ای که شاعر را به معشوق می‌رساند 222
- 3-2-3 اعتذار و مدح پیامبر و مهاجران 233

فصل چهارم - نتایج

- 4-1 نتایج 253
- 4-2 پیشنهادها 254
- 4-3 فهرست منابع و مآخذ فارسی 255
- 4-4 فهرست منابع و مآخذ عربی 261

فصل اوّل

کلیّات

1-1 مقدمه:

از آنجا که انجام پژوهش‌های تطبیقی و بینامتنی در میان آثار ادبی ملل مختلف موجب روشن شدن «مشترکات» فرهنگی موجود میان ملت‌ها می‌شود، این نوع از پژوهش‌ها از جایگاهی ویژه و اهمیتی بسزا برخوردارند. چنان‌که اگر بیشتر و عمیق‌تر به انجام این‌گونه پژوهش‌ها در میان آثار ادبی ملل مختلف بپردازیم به همان اندازه بیشتر به وجود خرد و اندیشه‌های مشترک در میان آن‌ها پی برده، به تبیین و تعیین زمینه‌های آن توفیق می‌یابیم.

این نوع بررسی، عمق و ژرفای وصف ناپذیر اشتراک اندیشه‌های بشری را در زبان‌های مختلف نشان می‌دهد و شناسایی و کشف این اشتراکات، فرهنگ‌ها و اندیشه‌های ملل مختلف را از خمول و گمنامی رهایی بخشیده، به آن اعتباری جهانی می‌دهد. از طرفی با اثبات وجود دهکده‌ای جهانی از اندیشه‌ها به این حقیقت پی خواهیم برد، که هر چند زبان ملت‌ها مختلف است خرد و اندیشه‌ی واحد از آن همه‌ی ملت‌های جهان است و بی‌شک ضرورت دارد برای روشن شدن و اثبات این موضوع به پژوهش‌های تطبیقی و بینامتنی در میان آثار ادبی ملت‌ها بپردازیم و از این زاویه اندیشه‌های مشترک در بین آن‌ها را کشف نماییم تا گامی هر چند کوچک به سوی ایجاد همدلی و وفاق و نزدیکی در میان ملت‌ها برداریم، آن هم در جهانی که معنویت در آن بسیار کم رنگ شده و در آتش نژاد پرستی، جنگ‌های قومی، استعمار و استکبار می‌سوزد.

در پژوهش حاضر به منظور آن‌که در جهت بهبود روابط انسانی و ایجاد همدلی و برقراری روابط نزدیک در بین ملل مسلمان، نقشی ایفا کرده باشیم، دو قصیده‌ی معروف عالم اسلام یعنی قصیده‌ی «بانّت سعادت» کعب بن زهیر، و قصیده‌ی «برده‌ی بوسیری» را - که در مدح بهترین خلائق، خاتم انبیا، محمد مصطفی (ص) سروده شده اند - دستمایه‌ی پژوهش حاضر قرار داده و علاوه بر ارائه‌ی ترجمه‌ای دقیق و توضیح نکات مهم بلاغی این دو قصیده، به یافتن مضامین مشترک آن‌ها در ادب فارسی پرداخته‌ایم.

این قصاید همان‌گونه که در مبحث سیر تحول تاریخی مداخل نبوی بدان خواهیم پرداخت، به دلایل متعددی در بلاد اسلامی به شهرت رسیده و همیشه مورد عنایت مسلمانان، به ویژه حلقه‌های صوفیه

بوده است.

قصیده‌ی غرّای «برده‌ی بوسیری» که در واقع محور اصلی مطالب این پایان‌نامه است، به دلیل داشتن ویژگی‌ها و زیبایی‌های ادبی بسیار بالا چه از نظر محتوا و چه از نظر قالب و فرم، همیشه مورد توجه ادبا بوده است. بنابراین در این تحقیق علاوه بر جست‌جوی مضامین مشترک، در قصاید به بررسی نکات برجسته‌ی بلاغی هر یک از ابیات آن نیز پرداخته ایم.

به دلیل اهمیت و ارزش عرفانی و صمیمیت حاکم بر فضای قصیده‌ی بوسیری و نیز وجود اشتراکات فراوان مضامین این قصیده با مضامین شعر فارسی، برخلاف تقدّم تاریخی قصیده‌ی کعب بن زهیر، آن را بر قصیده‌ی بانت سعاد مقدّم داشته، مورد نقد و بررسی قرار داده‌ایم. در این پژوهش سعی بر آن داشته‌ایم در بررسی‌ها از چهار بعد به قصاید بپردازیم: آوردن ابیات و ترجمه‌ی آن‌ها، ذکر نکات برجسته‌ی بلاغی هر بیت در ذیل آن، ذکر پیام اصلی هر بیت پس از آوردن نکات بلاغی، و در پایان آوردن ابیاتی که به مضمون و محتوای بیت مزبور نزدیکند.

1-2- تعریف مسأله و فرضیه‌ها :

در تحقیقات و پژوهش‌های ادبی معاصر، ادبیات تطبیقی جایگاه ویژه و ممتازی دارد. مراد از آن تأثیر-گذاری و تأثیر پذیری دو گونه از ادبیات و فرهنگ و زبان از یکدیگر است.

این نوع از اثرپذیری یا اثرگذاری تحت عنوان‌هایی از قبیل توارد، اقتباس، انتقال و اصطلاحاتی از این دست، در متون ادبی گذشته و آثار بلاغی بازتاب یافته است. «مقصود از توارد آن است که دو شاعر بی آن که شعر یکدیگر را دیده باشند مضمون واحدی بسرایند و بسا که در الفاظ هم مشترک باشند» (راد فر، 1368: 424). گاهی از آن به توارد خواطر یاد شده است. «و هنگامی که دو تن از شعرا یک موضوع را بدون آن که یکی از دیگری تقلید یا اقتباس کرده باشد، مورد سخنوری قرار داده‌اند، توارد خاطر گویند» (همان: 424).

البته در صنعت اقتباس بر خلاف توارد اراده‌ی نویسنده دخیل است نویسنده یا شاعر در خلق اثر هنری خود به آثار دیگر نظر دارد «و آن عبارت است از: آوردن پاره‌ای از آیات قرآن کریم یا احادیث در ضمن کلام بدون ذکر مأخذ. جایز است گاهی در صورت اصلی عبارت متن اقتباس شده تغییری داده شود.» (جارم، 1380: 177).

در نقد ادبی معاصر و جدید همانندی و همسانی دو متن تحت عنوان «بینامتنیت» مطرح شده است. بینامتنیت معادل اصطلاح انترتکستوالیتی (intertextuvali) است، بینامتنی به عنوان یکی از گرایش‌های جدید در علم نقد، تعاریف متعددی دارد که تمرکز و تعامل همه آن‌ها به تعامل بین متون است. از نظر ژولیا کریستوا (ulia kristeva) بینامتنی « ترکیبی کاشی‌کاری شده از اقتباس‌هاست و هر متنی فراخوان و تبدیلی از متون دیگر است.» (کریستوا، 1381: 44)

بینامتنیت بیشتر از آن که یک اصطلاح خاص نظریه‌ی ادبی باشد، اصطلاحی در حیطه‌ی وسیع پژوهش‌های فرهنگی، اجتماعی است. مفهوم «بینامتنی» به شکل جدی در معنای امروزه‌اش در دهه‌های 60 و 70 شکل گرفته است؛ در واقع سال‌های گذر از ساختارگرایی به پسا ساختارگرایی و شاید یکی از خمیره‌های این دو گرایش تفاوت نگرش‌های پسا ساختارگرایانه به مفهوم «بینامتنی» نسبت به ساختارگرایان باشد.

بینامتنی زاینده‌ی افکار و نظریات گوناگونی است که در قالب بعضی از علوم جدید و گرایش‌های نقد نو

مطرح شده است. زبان‌شناسان، ساختارگرایان، صورت‌گرایان و... در پیدایش بینامتنی نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کردند.

به طور کلی هر متنی نقطه‌ی اتصال چندین متن است و این نقطه‌ی اتصال می‌تواند با متون کهن یا معاصر باشد، بسته به اقتضای متن است. آنچه از آن به بینامتنیت تعبیر می‌کنند، چیزی بیش از اشاره به آثار ادبی یا ترکیب مکانیکی و خود سرانه‌ی آن‌هاست. بینامتنی عرصه‌ای است از عناصر و نشانه‌ها و نمایه‌هایی که الزاماً نباید مبدأ و منشأ آن‌ها روشن و مشخص باشد. این عناصر و نشانه‌ها باید در متن به گونه‌ای ترکیب و تکثیر شده باشند که شکل نخستین خود را پیش از ورود به ساختار متن وا نهاده باشند، همان‌گونه که ما ضمن یک متن کلاسیک باید تفسیر هرمنوتیکی یا تفسیر شناختی خود را بر پایه‌ی نوعی فاصله ارائه بدهیم.

بینامتنیت، اصالت و خالص بودن هر متن یا مکتبی را زیر سؤال می‌برد و اشاره می‌کند که در هر مکتبی ردّ پا و تأثیرات مکاتب و متون دیگر قابل پی‌گیری است و هیچ اثر ادبی از این اثر پذیری بی‌پیرایه نخواهد بود و ممکن است این اثر بخشی‌های متقابل، بسیار درونی و زیر لایه‌ای باشد.

و سرانجام کریستوا در «انقلاب در زبان شاعرانه» از بینامتنیت به عنوان عملکرد سوّمی در فرایند نشانه‌ای نام می‌برد. «از این رو، بینامتنیت همان‌گذر از یک نظام نشانه به نظام نشانه‌ی دیگر است که متضمن تغییری در موضع نهاد متنی به تخریب موضع قدیمی و شکل دهی یک موضع جدید خواهد بود. کریستوا با اجتناب از فرو کاستن بینامتنیت به تصوّرات سنتی از تأثیرپذیری مطالعه‌ی منشأها یا بررسی زمینه‌های ساده اکنون اصطلاح بینامتنیت را به نفع اصطلاح جدید جای گشت (transpositio) کنار می‌زند» (آلن، 1380: 87).

همانندی‌های موجود و مشترکات دو نوع از ادبیات که نقطه‌های عطف مشترک تاریخی دارند نسبت به آثاری که از این ویژگی‌ها برخوردار نیستند، بسیار فراوان است. این اشتراک محتوایی و متنی در دو حوزه‌ی زبان و ادبیات عربی و فارسی بسیار وسیع و شگفت‌انگیز است به ویژه در آثاری که در مدح و منقبت بزرگان دین، انبیاء عظام و ائمه‌ی هدی تألیف و تصنیف یافته‌اند.

شاعران و ادیبان عرب از صدر اسلام تا کنون آثارگران قدر و باشکوه و جاودان فراوانی در مدح نبوی آفریده‌اند که به دلیل اهمیت و تأثیری که در حوزه‌ی فرهنگ و زبان و تفکر مسلمانان به جای گذاشته

است، در زمره‌ی آثار کلاسیک جهان اسلام درآمده‌اند از آن جمله است قصیده‌ی معروف «بانّت سعاد» کعب بن زهیر از آثار صدر اسلام و دیگری قصیده‌ی «برده» از امام محمد بوسیری از شاعران قرن هفتم مصر، که هر دو اثر در مقاطعی از تاریخ اسلام و ادبیات عربی بسیار مهم و در خور توجه بوده‌اند. نخستین اثر یعنی قصیده‌ی «بانّت سعاد» در حکم توبه‌نامه‌ی شاعر عصیان‌گر عرب است. کعب که برای رهایی از حکم اعدام به خاطر ارتدادش چاره‌ای جز توبه و تسلیم شدن و پناه آوردن به آغوش لطف و عفو رسول خدا نداشت، قصیده‌ای سرود و به مدینه آمد و آن را در برابر پیامبر اکرم (ص) خواند که با این بیت آغاز می‌شود:

« بَانَتْ سَعَادٌ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتَبُولٌ   مُتَيِّمٌ إِثْرَهَا، لَمْ يَفِدْ، مَكْبُولٌ »

(الصباح، 1411هـ: 63)

و پیامبر رداء خود را به عنوان انعام به زهیر اهداء نمود و از این رو قصیده‌ی او به بردیه یا برده معروف شد.

هفتصد سال بعد شاعری دیگر قصیده‌ای سرود که حاصل یک مغالزه و وا گویه‌ی عاشقانه با رسول خدا بود که شاعر در عالم مجازی خواب و رویا پیامبر را می‌بیند که به مناسبت همان قصیده ردای خویش را بر او افکند. قصیده با این بیت شروع می‌شود:

«أَمِنْ تَذَكُّرٍ جِرَانٍ بَدَى سَلَمٍ   مَزَجَتْ دَمْعاً جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بَدَمٍ »

(محدث، 1361: 26)

قصیده‌ی برده از روزی که گفته شده شهرت فراوان کسب کرد، و بسیاری از ادیبان و شاعران برآن شرح نوشته و آن را به زبان‌های گوناگون برگردانده‌اند از آن جمله حدود هفتاد شرح به عربی و فارسی و ترکی دارد و در میان شروح فارسی آن چند شرح مشهور وجود دارد مانند شرح شرف‌الدین یزدی (بوسیری، محمد، 1361: 8) و نیز رک (فهرست نسخه‌های خطی فارسی تألیف منزوی ج 5 ص 3483) هر دو قصیده به برده معروفند و مشحون و سرشار از زیبایی‌هایی هستند که در شعر عرب بی‌نظیر است.

جست‌وجوی مشترکات تاریخی، دینی، فرهنگی و ادبی (ایرانی و عربی) در همه‌ی آثار بخصوص در این دو اثر و به تعبیر جدیدتر شناخت بینامتنیت در این دو قصیده می‌تواند رویکردی تازه و نو به نقد

آثار کلاسیک باشد.

لازمه‌ی مقایسه و نقب زدن به دنیای متن این دو اثر، آشنایی قبلی با ساختار نحوی و بلاغی و بیانی هر دو قصیده است. محقق در طی پژوهش خود در صدد است ضمن بررسی ساختار نحوی، بلاغی، و بیانی هر دو قصیده، مضامین مشترک هر دو قصیده و آثار کلاسیک فارسی را یافته، بر اساس نظریه‌ی نقد جدید بینامتنیت (intertextuality) تحلیل نماید. به طور مثال بوسیری در قصیده‌ی برده می‌گوید:

مَحَضَّتْنِي النُّصْحَ لَكِنْ لَسْتُ أَسْمَعُهُ   إِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ الْعَدَالِ فِي صَمَمٍ

و حافظ فرموده است :

اگر ز مردم هشیاری ای نصحیت گو	سخن به خاک میفکن چرا که من مستم
برو معالجه‌ی خود کن ای نصحیت گو	شراب و شاهد و ساقی کرا زبانی داد
به کام تا نرساند مرا لبش چون نای	نصیحت همه عالم به گوش من باد است

(دیوان حافظ)

«داد و ستد فرهنگی از لوازم بدوی هر ملت فرهنگ آفرین و متمدن است تا ماندگار باشد و جاودان

ماند. هر کشوری که بخواهد به حیات معنوی خویش در حال و آینده ادامه دهد از اخذ و اقتباس و داد

و ستد فرهنگی ناگزیر است» (دامادی، 1371: 205).

«می‌توان مشابهت افکار و اشتراک مضامین را در واقع مبین وحدت نیازهای بشر و همسانی معضلات و

معمّاهای آدمی و تشابه به مسائل و دشواری‌های دیروز و امروز او در این جا و آن جای گیتی دانست»

(همان: 15).

سؤالات پژوهش:

با توجه به توضیحات مذکور، چند پرسش مهم که در این جست‌وجو پیش روی محقق است، عبارتند از:

1- ساختار بیانی و زیبا شناختی در این دو قصیده به چه میزان است؟

2- این دو قصیده در مسیر تحوّل و تکامل قصاید عربی در چه جایگاهی قرار گرفته‌اند؟

3- رابطه‌ی بینامتنیت هر دو قصیده به چه میزان قابل اثبات است؟

4- مشترکات این دو قصیده از جهت مضامین و محتوا با آثار ارزشمند کلاسیک فارسی تا

قرن نهم تا چه حد است؟

فرضیه‌های تحقیق :

بر اساس توضیحات داده‌شده و پرسش‌های مطرح شده می‌توان فرضیات زیر را برای آغاز پژوهش ارائه نمود:

1- آثار کلاسیک عربی از بیان و زیبا شناختی و «استاتیک» کافی برخوردارند.

2- آثار کلاسیک عربی به ویژه قصاید مدحی مشترکات فراوانی دارند و از زاویه‌ی نقد جدید و نظریه‌ی بینامتنیت در خور توجه هستند .

3- آثار کلاسیک عربی به ویژه قصاید مدحی در شکل‌گیری قصاید مدحی فارسی تأثیر فراوانی داشته است.

4- به جهت اشتراک در آبخور فرهنگی و فکری آثار کلاسیک عربی و فارسی، می‌توان آن‌ها را بر اساس نظریه‌ی بینامتنیت تحلیل نمود.

1-3- هدف و ضرورت تحقیق :

هدف دست یافتن به پاسخ‌های منطقی برای پرسش‌های عمده‌ی تحقیق، یعنی شناسایی عناصر زیباشناسی در این قصاید و اثبات مشترکات در مضامین و ساختار بیانی به ویژه مشترکات مضمونی با آثار کلاسیک زبان و ادبیات فارسی است. در صورت اثبات موارد مذکور می‌توان با تکیه بر مشترکات فکری و جهان‌بینی دو شاعر، در دو حوزه‌ی فکری و تمدنی، گامی هر چند کوچک در جهت یاد آوری اتحاد، برادری و نوع دوستی برداشت. در عصری که انسان مورد تهدید جنگ و چپاول و غارت و استعمار و استثمار است، هر نوع تلاشی در جهت شناسایی عناصر مشترک به منظور ایجاد دوستی و همدلی و هم‌گرایی و کاستن از تعارضات و مناقشات، ارزشمند و درخور توجه است، علاوه بر آن توسعه دامن‌های تحقیقات و پژوهش‌های میان رشته‌ای و ادبیات تطبیقی می‌تواند رشته‌ی دانشگاهی زبان و ادبیات فارسی را متحول ساخته، آن را از حالت تکرار و دور باطل و ابتدال دور کند و به آن تنوع و تازگی بخشد.

1-4 پیشینه‌ی تحقیق :

تحقیق حاضر سه رویکرد عمده و اساسی دارد که عبارتند از :

1- تحلیل بلاغی دواثر (قصیده بانت سعاد و بردیه)

2- مقایسه‌ی دو قصیده و تحلیل بلاغی و بینامتنی آن‌ها

3- شناسایی مضامین مشترک دو اثر (از حوزه‌ی ادبیات عربی) و شعر کلاسیک فارسی تا قرن نهم.

بر اساس این رویکردها می‌توان گفت: قصیده‌ی «بانت سعاد» کعب بن زهیر بارها از طرف پژوهش-گران عرب و غیر عرب مورد تحقیق و نقد قرار گرفته است اما همه‌ی نقدها و بررسی‌ها متوجه بعد زبانی، نحوی، معنایی و محتوایی قصیده بوده‌است و از بعد بلاغی و قیاسی کمتر به آن قصاد توجه شده است. در تحقیق حاضر رویکرد مهم و اساسی مورد نظر نگارنده به جنبه‌های بلاغی اثر است علاوه بر آن مفهوم یابی در حوزه‌ی مشترکات محتوایی نیز پیشینه‌ای در قلمرو تحقیقات معاصر ندارد، هر چند آثاری در شناسایی مضامین مشترک ادب عربی و فارسی تألیف یافته که در آن مضامین به طور پراکنده و در جامعه‌ی آماري به وسعت هزار ساله‌ی ادب در زبان فارسی و عربی بررسی شده است؛ مانند مضامین مشترک در ادب فارسی دکتر محمد دامادی که به طور مثال در آن فقط یک بیت از قصیده‌ی «بردیه‌ی» محمد بوصیری با بیتی از دیوان حافظ تطبیق داده شده است، که در بیان مسأله بدان اشاره شد.

قصیده‌ی بردیه به جهت این که سیر تحوّل و تکامل قصاید مدحی را طی نموده از انسجام بیشتری بر خوردار است و در تاریخ اسلام در قلمروهای وسیع فرهنگی و فکری مورد توجه بوده، بیش از هفتاد شرح فارسی بر آن نگاشته اند، اما در پنج شرحی که دستمایه‌ی تدوین این طرح تحقیقاتی بوده است، بیشتر به ترجمه و شرح و توضیح لغوی پرداخته‌اند. مانند آثار زیر:

1- شرح و ترجمه‌ی قصیده‌ی بردیه در نعت رسول اکرم (ص)، اثر شیخ الاسلام مریوانی از انتشارات

کتاب فروشی چاپخانه‌ی دانش تهران، 1334.

در این اثر شارح از جنبه‌ی لغوی و نحوی به متن نگریسته و در نهایت ترجمه‌ی بیت را آورده است و

از اشاره‌های کلامی و فلسفی خالی نیست اما از نظر بلاغی به متن توجه نشده است.

2- ترجمه‌ی قصیده‌ی مبارکه‌ی برده به قلم احمد حواری نسب مشهور به ابو سعید از انتشارات حسینی

نسب (سنندج) چاپ اول 1368 این کتاب به خط نستعلیق نگارش یافته است علاوه بر ترجمه‌ی روان، لغات مشکل هر بیت در زیر متن توضیح داده شده است.

3- قصیده‌ی مبارکه‌ی برده با ترجمه و شرح حاج سید محمد شیخ الاسلام استاد دانشگاه تهران به خط نستعلیق سید محمد سعید حیرت سجّادی، از انتشارات سروش چاپ اول (1361) نویسنده در صفحه‌ای تحت عنوان کارنامه‌ی شارح برده نوشته است:

الف: ترجمه و شرح و تفسیر قصیده

ب: اعراب صحیح اشعار برده

ج: ترجمه ساده و درست عربی

د: بیان نکات بلاغی سودمند

هـ: سیزده صفحه مقدمه بر شرح حال امام محمد بوسیری. در این اثر نیز علی‌رغم اشاره‌ی محقق به رویکرد بلاغی در پژوهش خود، اما نگاه بلاغی در آن بسیار اندک است.

4- شرح قصیده‌ی برده نوشته‌ی یکی از دانشمندان سده‌ی نهم هجری تصحیح و مقدمه‌ی علی محدث از انتشارات علمی فرهنگی. این اثر که شرح مفصل و مبسوطی است، نکات مهمّ و ارزشمند لغوی و کلامی و تلمیحات قرآنی فراوانی دارد، اما باز از رویکرد بلاغی مفید و کافی در آن نشانی نیست.

1-5- روش اجرای طرح :

پژوهش حاضر به صورت کتابخانه‌ای انجام شده و جامعه‌ی آماری آن دو قصیده‌ی معروف «بانّت سعاد» کعب بن زهیر و برده‌ی امام محمد بوسیری و متون ادبی و شعر فارسی تا پایان قرن نهم است. همان طور که در بیان مسأله اشاره شد این دو قصیده علی‌رغم شروح و نقدهای متعدّدی که بر آنها نوشته شده است به ابعاد بلاغی و هنری آنها چندان توجّه نشده است در گام نخست برای فراهم آوردن زمینه‌ی نقد بلاغی، ترجمه‌ی رسا و روان و معنی مفردات هر بیت به صورت واضح و عاری از هرگونه ابهام ذکر می‌شود و در گام بعدی زیبایی‌های هنری قصاید از سه منظر بدیعی، بیانی و معانی آنها مشخص و اشاره می‌گردد. در گام سوم که در اصل مهم‌ترین فصل تحقیق مورد نظر ماست، به جست‌وجوی مشترکات دو قصیده که ممکن است با شعر فارسی داشته باشند، می‌پردازیم. البته فرض بر آن است که این

مشترکات در حوزه‌ی زبان و شعر فارسی فراوان است.

البته تحلیل متون ادبی در دو حوزه بر اساس نظریه‌ی ادبیات تطبیقی و بینامتنیت (intertextuality) صورت خواهد پذیرفت که اتفاقاً نوآوری تحقیق مورد نظر، نیز از این زاویه تأمین می‌گردد.